

ՌՅՎԲ-ՌՅՎԳ

ՀԱՏՈՐ Զ

Ս. ՂԱԶԱՐ

1923

Ա Պ Ր Ի Լ

Թ Ի Ի 4.

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ա Յ Մ Ե Շ Ա Ր Բ Ա Յ Ի

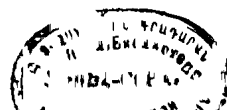
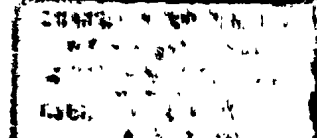
ՄԱՀՈՒԱՆ 1747 ՏԱՐԵԳԱՐՁԻՆ ԱՌԹԻԻ

ՊՐԻԼ 27ին կը հոլովի դարերով խնդրեալ անդունդին մէջ 1747 տարեդարձը մահուան Միւթարայ մեծ Արբային, Միւթարեան Միւթարանութեան Հիմնադրին, զոր ժամանակին բարձր անձնաւորութիւնը կոչեցին Վերանորոգիչ Ազգիկ Հայոց, Արեգակն Հայոց, Երկրորդ Լուսաւորի, և այլն:

Այդ տարեդարձը սրբազան և պատմական է, ոչ միայն իր հարազատ որդւոց համար, այլ բովանդակ հայ հոգեւոր և մտաւորական դասակարգին: Իր կենդանութեան օրով սկսած զորձը՝ այնքան հիացեալ անցելոյն և ներկայիս մէջ իր ազգակիցներէն և օտարներէն՝ մահուան առթիւ աւելի վաեմ և հաստատուն կերպարանքով երեցաւ, աներկիւղ ամէն հա-

կարծախնդրեալ կրօնական պէսպէս հաւատարմութեան փախչելով ի կ. Պօլսոյ ապաւինեցաւ ի Միւթոն՝ Պեղոպոնէսի փոքր քաղաքը, որ այն առեւն վնեւտկոյ Հասարակապետութեան իշխանութեան ներքեւ էր, իր հակառակորդը ամէն կողմ լուր տարածեցին, թէ այդ փոքրիկ ընկերութիւնը արդէն ցրուած էր: Նոյնը կրկնեցին՝ երբ ի Միւթոն, յետ շինութեան մեծակառոյց վանքի մը և եկեղեցւոյ, յետին աղքատութեան և օրական հացի կարօտ վիճակի մէջ կը գտնուէր: Իսկ երբ Միւթոն պատերազմով Թուրքաց ձեռքն ինկնալով՝ ստիպուեցաւ Միւթարայ ապաստանիլ ի Վենետիկ, հակառակորդը ի Պօլսա և ի Փոքր Ասիա տարածեցին Միւթարանութեան անդամանելի ցրուումը, յորդորելով նոյն Միւթարայ բարեկամները՝ զուր տեղ

նպաստ ու ձեռնադրութիւն չհաւաքել: Եւ սակայն Միաբանութիւնը այս ձախողութիւններէն՝ աւելի զօրաւոր դուրս եկաւ:

Դր հակառակորդը սաստկացոյն և վրձնական հարուածը կը համարէին տալ՝ ծանր ամբաստանութիւններ ներկայացնելով ի Հոռով Ս. Գահուն: Միւթթար 1718ին անձամբ ներկայացաւ Ս. Քա. հանայապետին, յանձնարարուած վիճեալէան Հասարակապետութենէն, և ղեապանական կառքերով ուղղուած ի Վատիկան: Ետ երկար քննութեանց ի ժողովի ծիրանաւորաց, և ընդունելու յաղթական վճիռը, և յետ այնքան զօրգորունաց Ս. Քահանայապետին և պատուաբեր յանձնարարութեանց՝ չդադրեցան տակաւին ընդդիմութիւնը, և տեւեցին զրեթէ մինչև իր մահը:

Բայց այս ընդդիմութիւնը ուղղակի իր անձին դէմ չէին, այլ իր վարդապետական ծրագրին, որուն հիմունքը կը կազմէին՝ Հոռովէական եկեղեցւոյ ուսուցած վարդապետութիւնը և անոր Վիտին հնազանդութիւնը: Մինչև այդ կէտը բան մը չկար ընդդիմութեան, սակայն նա այս ճշմարտութեանց փաստերը կը բերէր ի Սրբոց Հարց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ և ոչ ի լատինաց, և այս՝ ումանց համար նոր էր և չէր ընդունելի և սիրելի: Գարձեալ հաճելի չէր այդ խմբին Միւթթարայ այն մեծ ձեռնարկը՝ որով ամենամեծ զարկ մը կու տար զարգացման հայ մատենագրութեան, հայ լեզուին, ամէն կողմէ հաւաքելով և ուսումնասիրելով հայ ձեռագիրները, որոնք կը նպաստէին իր ծրագրին: Ուսումնասիրող էր նաև լատին Ս. Հարց, որոնցմէ կ'օգտուէր մեծապէս՝ ուր հարկն էր: Բայց այս տեսակէտով ալ անհաճոյ էր ուրիշ խումբի մը, որ չէր հանդուրժեր լսել լատին վկայութիւններ: Սակայն ինքը լուռ կ'ընթանար ուղիղ և աստուածամհանոյ ճանապարհը, ծառայելով Ս. Հաւատոց, ծառայելով իւր Ազգին, որուն այնքան յաւերալ կը քարոզէ համարձակապէս ինքզինքը իր կտակին մէջ:

Շատ դարերէ վերջը առաջին մեծ

հանճարն էր՝ որ կ'աշխատէր կրօնը և ազգը զօղել միարան և կենդանացնել Ս. Լուսաւորչի, նորա Ս. Որդւոց և Թոռանց ժամանակները, կենդանացնել Սահակ Պարթևի մը ոգին, Սրբոց Թարգմանչաց շունչը, որոնք ծնան Ղեւոնդեանքը և Վարդանանքը, կրօնից և ազգին ախոյեան նահատակները՝ իրենց սուրբ և ամենաբարձր զազափարականով:

Միւթթարայ մահուան լուրը հրատարակող հակառակորդը՝ հրատարակեցին նաև Գործին մահը: Բայց հանդիպեցաւ բոլորովին հակառակը: Իր կենդանութեան ժամանակ հաստատած Միաբանութեան արդիւնաշատ կեանքը՝ կ'ընծայուէր իր անձին ազդեցութեան և անմահ գործունէութեան: Իր մահունէ վերջը տեսնուեցաւ որ Միւթթարայ դաստակերտը՝ Աստուծոյ օրհնութեամբ՝ եղած էր զօրաւոր հաստատութիւն մը, որ չունէր իսկ պէտք Հիմնադրին ներկայութեան. և չունեցաւ կենսական նշանակութիւն մը, եթէ անոր երիտասարդ յաջորդը չունէր Միւթթարայ այն զօրաւոր և փորձառու միտքը՝ չունէր նորա կառավարիչ ազդեցութիւնը: Ամէն կողմանէ հասած ցուակցութեան նամականից Հիմնադրին մահուան համար կամ խնդակցութիւնը յաջորդին ընտրութեան՝ կը ցուցնեն որ ազգը այլ ևս չէր նուկատեր Միւթթարեան անձինքը անհատաբար, այլ կը նկատէր Միաբանութիւն մը միայն, առ որ կը տաժէր անչափ սէր:

Անձինք դիպուածական են, մերթ մեծահանճար, մերթ նուազեալք: Ազգը իբր անտաշ նիւթ մը՝ կը մատակարարէ անձինքը Միաբանութեան, և իր մատակարարած հում նիւթին համեմատ կը ստանայ արդիւնքը: Ազգը տղայ ընծայեց Չամչեան մը, Բագրատունի մը, Ալիշան մը, իբր հում նիւթեր, զորս աշխատելով բարեկրթեց Միւթթարեան Միաբանութիւնը: Ազգին է ընտրի հում նիւթեր ընծանել՝ որ ստանայ լաւագոյն արդիւնքներ: Միւթթարայ Գործը յառաջեց իր մահունէն վերջն ալ հաստատուն քայլերով. և զարմանալի է որ փութով իրմէ բաժնուած

պատուաւոր ճիւղ մը ծառացաւ, ծաղկեցաւ և հասցուց ընտիր պտուղներ՝ ժամանակի ընթացքին մէջ. այնքան զօրաւոր էր բուն ծառը իր հաստատուն արմատներով, հաստատուած Ս. Հաւատոց և գիտութեան վրայ:

Ազգային այս վերջին աղէտներուն առթիւ հալածական բազմաթիւ գիտնական պանդուխտներ հիացումն կը յայտնէին Միւխիթարայ հեռատեսութեան վրայ՝ որ իր Ուխտը հաստատեց Արեւելքէն հեռու, այսպէս հեռու վտանգներէ: Բայց յաղթէ նորա կեանքին զաղանիքը. յԱրեւմուտս ևս կ'անյայտանան միաբանութիւնը, այլ նորա Գործը ունէր հաստատութիւնը կրօնական և ազգային: Նա կաթողիկէական ճշմարտութիւնը ուսուցած ժամանակ՝ կ'ուսուցանէր միանգամայն՝ որ ինքն էր կատարեալ հայ մը. ինքը կը յենուր թէ՛ կրօնքի և թէ՛ ազգութեան վրայ և ճշմարիտ հետեւող մ'էր նաև Ս. Լուսաւորչին, որ էր

Վարդ անթառամ ծաղկեալ շուշան
ի մէջ փշոց բոյս օրհնութեան:

Սուրբ Գրիգ. Լուսաւորչայ սորվեցուցած հաւատքը՝ էր Սրբոյն Սեղբնատրոսի Հոովմայ Հայրապետինը, և այդ հաւատքը պէտք է ըլլայ մեր Ազգին համար ուղղութիւն մոլորեալներուն, աքսորեալներուն և գերիներուն.

Մոլորելոց ռահ ուղղութեան
Վտարելոց տուն ժողովման
Գերեցելոց առիթ գերման
Քաջ հովիւն Հայաստանեայց:

Եւ սակայն շատերը կ'ուզեն կոչուիլ Լուսաւորչական պանծալի և սուրբ տիաղոսով, մինչ չեն ուզեր տեղեկանալ նորա հաւատոց էութեան նկատմամբ: Ահա այսպիսիներն էին զորս Միւխիթար կ'ուզէր լուսաւորել և ասոր համար հիմներ էր իր Միաբանութիւնը: Նորա ամէն քարոզութիւնը զուտ կրօնական էին. իր հազարաւոր նամակաց մէջ ոչ ուրեք կը գրու-

նենք քաղաքական ականարկներ: Կը վարդապետէր ինչ որ ուսուցեր էին Ս. Լուսաւորչ, Ս. Սահակ, գերագոյն Շնորհալին: Ս. Լուսաւորչայ վրայ իր հիացումը չափ չունէր և կ'երգէր նորա տօնին առթիւ.

Մեծահանգէս է օր տօնի
Պարթևազնեան Սուրբ Գրիգորի
Հայաստանեայց հայրապետի
Բազմաշարչար նահատակի
Լուսատիպ քրտնաշան Հովուի:

Լուսաւորչին է հրեշտակաց ընկեր, հաղորդակից սուրբ հայրապետաց, կուրացելոց լոյս, ախտացելոց բժիշկ, որ ամէն բանի տարաւ՝ իր ազգը լուսաւորելու համար ի հաւատս:

Այնքան բազմաց ճրգանց տարեալ
Որքան ակտիւ մեր խոցոտեալ
Այնքան պէսպէս կերպիւ տանջալ
Որքան կերպիւ մեր մոլեգնեալ
Քաջ հովիւն Հայաստանեայց:

Էւ այս իր կրածներն եղան սերմունք ամբողջ հայ ազգին սրտին մէջ, ուսկից քաղեյ երկնային հունձքեր.

Եղեն սերմունք պտղոց բարեաց
Ջազգ մի ողջոյն անտուտ հնձեաց:

Նոյն խանդով կը շարունակէ դեռ բազմաթիւ գովաբանութիւնք և հիացմունք:

Ի Ս. Ղազար այցելող ազգային մը եկեղեցւոյն մէջ տեսնելով Ս. Լուսաւորչայ նուիրուած խորանը՝ խոնարհ զարմանք մը յայտնեց, որ ինչպէս կարելի էր այդ, քանի որ կաթողիկէ էին Միւխիթար և Միւխիթարեանք: Իբրեւ այն թէ Միւխիթար կամ Միւխիթարեանք չէին հարազատ զաւակունք Լուսաւորչին: Այսքան է մեր մէջ կրօնից գիտութիւնը:

Միւխիթարայ մահուան 1747 տարեդարձը յիշատակելու ժամանակ՝ յարմար առիթը չէ՛ յանձնարարելու գոնեայ համառու ուսումնասիրութիւն մը Ս. Կրօնից, սկսեալ ի Ս. Լուսաւորչէն մինչև Միւխիթարայ Գործը:

Առ այժմ իրենարհինը համարուելու իւր սուրբ դամբանը, ուր տարուան մէջ հարիւրաւոր արխտացեալը կը դիմեն խնդրելով բժշկութիւն իրենց ցաւերուն: Մենք ալ խնդրենք բժշկութիւն մեր ազգային ամենամեծ ցաւերուն, լի յուսով որ օր մը պիտի ըլլանք լսելի, ու հետեինք Լուսաւորչայ և Մխիթարայ քարոզած սուրբ վարդապետութեան, և կրօնքը թող առաջին տեղին բռնէ մեր տոհմային և ընտանեկան կենաց մէջ:

Մեծ պատերազմին մասնակցող ժողովրդոց մէջ փոքրամասնութիւն թերեւս կազմող խումբեր՝ միշտ սպասեցին իրենց յաղթութիւնը յԱստուծոյ. ամէն կողմ լի էին եկեղեցիք աղօթողներով, և արհամարհեցին չհաւատացողաց նախատինքները: Միանգամայն սերտ սիրով կապուեցան ազգային «սրբազան միութեամբ»:

Հոգեւորական դասակարգը գերազանցապէս փայլեցաւ ամէն կողմ, թէ՛ պատերազմի ճակատը և թէ՛ ի հայրենիս, իբրեւ քահանայ և իբրեւ զինուոր:

Գրիստոնեայ պետութիւնը անմիջապէս հաստատեցին քանակի և ցիկոպոս մը պաշտօնական, իրեն հազարաւոր հոգաբարձուներով, ի մխիթարութիւն պատերազմողաց, վիրաւորաց և մահացելոց:

Մխիթարայ որդիքը եւս կրօնական և ազգային խանդով վառուած՝ սպասեցին լսել այսպիսի կոչ մը, գոնեայ ռուս ճակատէ՛ ուր կային բիրաւոր հայազգիք, բայց ի զօր:

Երբ յաղթութիւն ստացան՝ ո՛րքան փոփոխութիւնք զգացումներու, մինչև իսկ չհաւատացողաց մէջ: Ամէն կողմ կատարուեցան զոհարանութեանց աղօթքներ՝ պաշտօնական ցոյցելով. դարձան իսպառութիւնք վարժարանաց մէջ՝ ուսկից հաւուած էին, դարձան հաւատոց դասաւանդութիւնք՝ որոնք խստիւ արգելուած էին. նորոգուեցան դեսպանութիւնք Ս. Գահուն օժո՛ղ շնջուած արհամարհանքներով, նորեր ստեղծուեցան՝ բոլոր նոր ինքնիշխանութիւն ստացած ազգերէ՛ ի շահ և ի պահպանութիւն կրօնական զգացումներու,

ընկերակցեցան միլիոններ՝ աւերեալ եկեղեցիները շինելու և զանգակները ձուլելու, որ Աստուծոյ անուրէն շնչեցնեն հեռավորաց, և ժողովուրդը հրաւիրեն աղօթքի:

Դատնանք ըլլալու այն գերազանցապէս կրօնական ազգը՝ որ ի ձեռն Ս. Լուսաւորչին փրկուեցաւ և եղաւ յԱրեւելս «ամենէն քաղաքակիրթը», ըստ եւրոպական վկայութեանց: Ձէ կարելի ըմբռնել Հայաստան մը, հայութիւն մը առանց Ս. Լուսաւորչի, առանց Շնորհալիի, զուրկ այն պանծալի, շքեղ և նախանձելի եկեղեցական արարողութիւններէ, որ զմայլումն են Արեւմտեայց: Կրօնքը կ'աշուարհէ ողիները և ընկերասէր և ազգասէր կ'ընէ. և Մխիթարայ մահուան 174դ տարեդարձը արժանապէս տօնած կ'ըլլանք՝ հետեւելով անոր կրօնական և ազգասէր զգացումներուն՝ զորս անթերի ունէր սրտին մէջ, իսկ թէ փոխադարձաբար ինչ կը զգար հայ ժողովուրդը Մխիթարայ հանդէպ, հետեւալը զոր կ'առնուէր դիպուածով հարիւրաւոր տապաքրեալ և անտիպ նմանօրինակ նամակներու մէջէն՝ կու տայ մեզ փոքր գաղափար մը:

ԵՐԶԱՆ ԿԱՓԱՌ ԲԱՐՈՒՆԱՊԵՏ

ԵՒ ԱՍԵՆԱՊԱՏՈՒՆԻ ՏԵՐ

« Ինձ թուի թէ վասն քո ասաց, հայր
« պատուելի, սուրբն Պօղոս թէ՛ Միթէ ա.
« մենեքին առաքեալք իցեան և վարդապետք
« իցեն: Քանզի յորժամ վարդապետու
« թիւն քո զմտաւ ամեմք՝ երեւոյ դու
« միայնակ և միայն վարդապետ ի մէջ
« բոլոր աշխարհի, վանիչ խաւարի և
« հերքիչ մթոյ շնորհօքն Աստուծոյ և յերկ-
« նաւոր զիտութեամբ. ոչ միայն լցեալ
« ես՝ այլ և զարգարեալ ես ամենայն
« կերպիւ: Լիութիւն իմաստութեան քո
« անբաւ է ի մէջ. նմա միայն է գի-
« տելի՝ որ անչափապէս եհեղ ի վերայ քո
« ի յանսահման ծովէն: Բայց որ զար-
« ղարեալ ես աստուածային շնորհօք
« յայտնապէս երեւի՝ առաւել քան զարե-
« զակն, զի ակնածութիւն քո և շրջա-
« հայեցութիւնդ շինէ զմարդ, կերպարան
« քո յիշեցուցանէ զինչ լինելն մարդոյ՝

« բանը բերանոյ ըո հալէ զվէմս, տաշէ
« զապառաժս, կակղացուցանէ զքարացեալ
« սիրտս և հալէ զերկաթս. և զայլս՝ սոյն-
« պէս են շնորհալիք, հիացուցիչք և յա-
« նասելիք »:

« Վասն որոյ ցանկալ անձն մեր բոլոր
« տեսանել զքեզ, Տէր, լսել զձայն ըո
« քաղցրանուագ, հոգեւոր և արդիւնա-
« բար և տեսանել զառաքելատիպ և զհրա-
« շագեղ պատկեր ըո՝ որք են յիշեցեալ
« յերգս Երզոցն ի Սոգոմոնէ »:

« Այսպիսեօք մեծաւ տենչմամբ և յոյժ

« յոյժ խոնարհութեամբ և ծայրագոյն սի-
« բով, ի հեռատանէ իրր մերձ առ մերձ՝
« զաստուածաշուքի և աստուածագործ
« աջս ըո առաջի անկեալ մեծափառ հայ-
« բութեանդ՝ համբուրեմք »... (Նոստրա-
« տու ծառայք ձեր Բառիկ և Բակսենտ
« եռափափաք տնելմամբ երկրպագող տերու-
« թեանք բորոքով սրտիս. գրեցաւ գիրս բոռոյ
« Փրկիյն 1731 Օգոստ. 5) »:

Հ. ՄԻՆԱՍ Վ. ՆՈՒՐԻԻԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ԼՈՆՏՈՆԻ ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆՈՒՄ

(Շաբ. տես Բզմ. 1923. էջ 66)

Աւետարանիս առաջին տասնեօթն թեր-
թերն բովանդակեն յաջորդաբար հետեւեալ
գունագեղ, թարմ և դեռ պայծառ լի-
ջեան մեծադիր պատկերներն:

1. Թաղումն Տեսան. Երկու դիակիրք,
կանգնեալ մի ի սնարից և մի յանոտից,
կրեն վերամբարձ ի վերայ ձեռաց զպա-
տանեպատ մարմինն Յիսուսի, դիմաւո-
րեալ կրկնաբազկեայ խաչի և տոռնապը-
տոյտ զարդանկար երկու լուցեալ մոմովք:
Սուրբ Աստուածածին և միւս Մարիամ
կացեալ գոն յաջ և յահակ՝ թախիժ ի
դէմս՝ ընդ հովանեաւ երկու ձեռնամած
հրեշտակաց:

2. Երպիսեպոք, Մուտն յերուսաղէմ:
Կրիստոս նստեալ միակողմանի ի վերայ

իշոյ. աշակերտքն ընթանան հետիոտս և
« ծիրքն ոտտովք ձթթենեօք և տղայքն
ոտտովք արմաւենեօք » ընդառաջեն:

3. Ղազարոս Թարսարիւն, Ղազարոս և
լեալ ի գերեզմանէն գոյ կանգուն դագա-
դին մէջ. « Բրիստոս » շրջապատեալ աշա-
կերտօք՝ խաչակնքէ:

4. Քառասնօրեայ ընծայումն ի Տաճարն:
Սովորական ընտանի պատկեր:

5. Աւետումն Սուրբ Աստուածածնի. Էւ
այլն, և այլն:

6. Երևանդ Տեսան. Կապոյտ աստղալից
երկինք. հրեշտակք երգեն զՓառք ի բար-
ձունս. շողակաթ աստղն արեւելից փայլէ
ի մուրն անջանից՝ ուր է Մանուկն, և
առնթիւն՝ մայրն Մարիամ. մօզք յա-
րեւելից գոն յոտին կանգնեալ. Յովսէփ
աղօթէ մեկուսի. դեռահասակ հովիւ մի՝
ընդ գառին՝ ակնկառոյց նայէ խոնարհա-
բար:

7. Մկրտոնքիւն Տեսան. Սովորական
պատկեր: